

Նաև, սիրաբայ մեկնիչն որ ի Յակոբայ պատրիարքէն է, զայն ևս եթէ մինչի երկու հարիւր զուռուշ գրեացեն, գրել տացն և տպեցուք, զի և այն՝ շատ օգուտ գործէ ազգին մերս:

Եւս հետեւեաց, թերեւս ձոն Բարսղի մեկնութեան կէսն կարողանաս գտանել, զի ընդ Մատթէոսի աւետարանի մեկնութեան որ ի Շնորհալուոյն և զՄարկոսինն ևս տպեցուք:

Ձունէի ես ժամանակ այսքան երկարել զգրիչս, այլ մինչ հարկըն ստիպեաց, նեղեալ զիս գրեցի, զի դու մխիթարեալ՝ յառաջին սէրն քոյ արիասցիս: Եւ ես՝ մնամ վասն սիրելի որդւոյդ իմ՝ միշտ

1790 Յունվար 4

ի մեծ բանակին: Այս առաքեմ ի Բրիտան....

Եւս. Այս նամակն որ գտանուեցաւ Ս. Աթողոյս դիւանում, գործ է Գեր. Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի Արղութեանց, Ռուսաստանի Հայոց առաջնորդի, Եկատերինէ Բ. կայսերուհու ժամանակ և հիմնադրին Նոր Նախիջևան քաղաքի Դոն գետի մօտ: Գրած է հայր Ստեփան աւագ քահանային, որին ուղարկել էր Նոր Զուղայ և Հնդկաստան հանգանակութեան, նոր հիմնած հայ գաղթականութեան՝ Նոր Նախիջևանի համար: Նամակի բովանդակութիւնն այնքան պարզ է, որ անկարօտ է բացատրութեան: Անտարակոյս է, որ Հնդկահայոց արած բազմաթիւ կտակների մի մասը հետեւանք է վերոյիշեալ աւագ քահանայի ազդեցութեան:

Մ Ի Լ Տ Ո Ն

ԵՒ ՆՈՐԱ

ԿՈՐՈՒՍՏ ԳՐԱԽՏԻ:

(Ըստ Տէնի)

(Շրջան-հրէշ)

«Նա ինչ հաւատացնում էր, ասում է Դրայդէնը, թէ իրա օրինակը միշտ եղիլ է Սպէնսէրը»: Եւ իրաւ, բարոյական մաքրութեամբ, բարձրաստիճան վսեմութեամբ, հարուստ և կարգաբան ոճով, ասպետական ազնիւ զգացումներով և ընտիր գասական բարեձևութեամբ՝ այդ երկուսը պէտք է հղբայր կոչուին: Բայց նա ունէր ուրիշ վարժապետներ ևս—Բոմոն, Ֆլէտ-

չէր, Բուրտոն, Դրուսմոնդ, Բէն - Ջոնսոն, Շէքսպիր, Համայն անգլիական պայծառ վերածնութիւն, այլ և իտալական բանաստեղծութիւն, լատինական ծերութիւն, յունական գեղարուեստ գրականութիւն, մի խօսքով այն բոլոր աղբերակները, որոնցից որ գետացաւ անգլիական վերածնութիւնը, նա այդ մեծ հոսանքը շարունակեց, բայց սեպհական յատուկ տարազով։ Նոցանից փոխ առաւ այլաբանութիւնները, դիցաբանութիւնը, շատ անգամ նաև պաճուճանքները, իսկ միւս հանգամանքներով արդէն նոցա հարազատ զուակն էր, այն է նոցա երկնաւոր պայծառութիւնը, կենադարգ ընութեան հոյակապ պատկերացումները, ձևի և գոյների անհուն սէրը — նոյն իսկ նորա մտքի և երևակայութեան խորքից էին բղխում։ Միայն թէ նոցա ասացուածի պայմանը նա ձևացրեց յատուկ եղանակով, իսկ բանաստեղծութեան պաշտօնը ըմբռնեց նոր և անսովոր կերպով։ Նա գրում էր ոչ թէ յանկարծական դիպուածով, այլ ընկերական կենցաղի յատուկ տպաւորութեան ներքոյ՝ այն ևս որպէս ուսումնական, որպէս հումանիստ, գրքերի օգնականութեամբ, և իրերի մասին դատում էր թէ սեփական տպաւորութեան ազդեմանով և թէ նախորդների հետախուզութեանց վերայ հիմնուած, իւր գաղափարների հետ միաւորում էր ուրիշի գաղափարները, նոցա նորամուծութիւնները ըստ դիպաց և ըստ վայելչութեան փոխարինում և փոփոխում էր, ինչպէս այն վարպետը որ քսան ոսկերիչների ձուլած մանր քանդակներն ու ոսկէ զարդերը ըստ պատշաճի նորաձևում է՝ այստեղ մի բան քերելով, այնտեղ մի բան կցելով, որպէս զի նոցանից մի շքեղ վարսակալ կազմէ։ Այս ուղղութեամբ նա յօրինեց սեպհական մի ոճ, մի բարդ և պայծառ ոճ, որ թէև իւր նախորդների ոճից նուազ չափով բնական է, սրտի զեղումների համար լաւ յարմարեցուցած է, զգացման անմիջական աշխուժութիւնը թոյլ է արտայայտում, սակայն այնքան հաստատուն և կանոնաւոր է, որ կարող է արձակ և լայն լուսով ի մի ամփոփել նոցա ցրիւ ցրիւ առկայծութիւններն ու մերթմերթ բռնկումները։ Նա Եսթրիլէսի պէս կազմում էր « վեցկանգնեան » բառեր, որ « պճնազարդում էր փետուրներով ու ծիրանիով » և նոցանից կազմում էր կարծես թէ արքայաշուք առաջակարգ թափօր, որպէս զի սորա ետևից եկող իւր քարոզութեանց գաղափարները՝ գլխաւոր նշանակութիւն ստանան և չորս բոլորը փառքով հանդիսանան ու նշմարելի կացուցանուին, նա նկարագրում է « սիրուն յաւերժահարսներ » այն արծաթէ սանդալներով և ծաղկահիւս պատմուճառներով անմահութեան սպիտակամարդերը, երեկոյ՝ որ սևաթոյր կնգուղով փաթաթուած և ուխտաւոր ճգնաւորի պէս սքեմով ծածկուած՝ փութանակի դարձնում է արեգակի ճեպընթաց անիւների յետևից. կղզիներ՝ որոնք իրանց մէջքին ալիքների գոտի են կապել և որպէս ինքնաճառանչ անգին գոհարներ ու մարգարիտներ՝ ցրիւ են տուած անդունդների մերկաբաց կուրծքի վերայ. կարգ կարգ շարուած բոցեղէն սրովքները, որ մարդու աչքը խողելով իրանց հրեշտակային բարձրահնչակ փողերը դարձնել են վեր դէպի երկինք » : Նա միւս բանաստեղծների ցիր ու ցան ծա-

ղիկներից հաւաքում է մի մեծ թուփ: «վաղահաս կովացնեուկ՝ որ մինու-
ճար որբի պէս մեռնումէ» *) խոսուպիկ սմբուլ (յակինթ), գոնատ յաս-
միկ, պենտեկոստէի ծաղիկ՝ երփնաւորած գագաթի բծերով, բարբորած մա-
նիշակ, անուշաբոյր վարդ, շնորհանազիկ այծտերեւուկ, կաթոգին կկուի
հաց՝ որ խորախորհուրդ մտածմունքներով իւր փոքրիկ զուկը խոնարհել է,
և բոլոր ծաղիկներ՝ որոնք մեղամաղձ նկարներով գոյնզգոյն փայլում են,
նա հրաւիրում էր նոցա, որ իւր բարեկամի շուրջը բոլորուին, և խնդրում
էր «թաւնջակին՝ որ այնտեղ աղէխորով թափէ իւր բոլոր գեղեցկութիւնը,
նարգիզներին՝ որ իրանց բաժակները լցնեն արտասուքներով» — Տակաւին
պատանեկութեան ժամանակ, Նեմբրիշում ուսումը աւարտելուց առաջ, նա
հետամուտ էր ձօն և հոյակապ ոճի վարժութիւնը ստանալու, պահանջ էր
զգում՝ երկայն խրոստածայն տողեր՝ քաջահունչ ողորկ տներ և ահագին
պարբերութիւններ գործածելու, ուր վերջիններից իւրաքանչիւրը բաղկա-
ցած էր լինում տասնուչորսական և քսանուչորսական տողերից, նա ա-
ռարկաները գէժ յանդիման չէր զննում հասարակ մահկանացուի պէս, այլ
Գեոթէի հրեշտակապետների պէս * — բարձրութիւնից, որոնք մի ակնարկով
շրջահայում են թէ եղբները ողողող ովկիանների ամբողջութիւնը, և թէ
երկիրը՝ որ տիեզերական միւս համատեսակ լուսաւոր մարմինների շրջանում
իւր որոշ տեղը ստացած՝ բարեկարգութեամբ շրջում է՝ նա զգում էր ոչ
թէ կէտէ՝ վերածնութեան մեծ քերթողների և արուեստագէտների պէս,
այլ լեւո-թիւն՝ Եպիլէսի և Լրէից մարգարէների պէս, որոնց կորովի միտ-
քը, քնարերգական ստեղծողութիւնը, կրօնական վառ զգացողութիւնը և
անսպառ անշէջ հիացումը ինքն էլ ունէր և նոցա պէս երգում էր աստու-
ծային սրբազան վեհափառութիւնն ու հոյակապ ճոխութիւնը, Այս կար-
գի զգացում արտայայտելու համար բաւական չէ միայն այնպիսի պատկե-
րացումն ու բանաստեղծութիւնը՝ որ լոկ տեսողականի վերայ է ազդում,
այլ անշուշտ հարկաւոր են նաև այն սերովբէական հնչիւններն ու սրտա-
բուլիս ստեղծաբանութիւնը՝ որ բացի Ֆիզիքական ներգործութիւնից՝ առա-
ւելապէս հոգու վերայ է ազդում: Միլտոնը բանաստեղծելիս կատարեալ
երգահան էր, նորա օրհներգութիւնները բոլորում են որպէս ալիքներ ալիք-
ների յետևից, արձագանք տալով ընդարձակում ձգւում են նախնաց
ճաշակի համեմատ: Լուրջ հոսում են աստեղական պերճախօսութեան պէս-
կարծես թէ իւր անման տաղերի մէջ նկարագրւում է նոյն իսկ արուեստը,
որ հնչում, զօրանում, զարգանում և բարդաւաճում է որպէս հոգեւոր
նուագերգութեան աւելի և աւելի աճող հանգիստորութիւնը:

Գիշերային խոր լուութեան ժամանակ, երբ որ մրափի թմրութիւնը—

*) Այնքան վաղ է ծաղկում (փետրուարին), որ միւս ծաղիկները գո-
րաւ չեն հասնում:

*) Faust, Prolog im Himmel.

մահականացուի զգայարանները շղթայում է՝ ես լսում եմ նուագաւոր դաշնակութիւն երկնային յուշկապարիկների—որոնք իննը դասիացեալ սփիւռների վերայ բաղմած—երգում են այն եակների համար՝ որ պահպանում են կեանքի մկրտութեամբ—և ուրում են ազամանդեայ իրկները—մանկութեամբ աստուածների և մարդկանց բախտը։—Ահա այս է սրբազան դաշնակութեան քաղցրագորով ներգործութիւնը—որոյ պաշտօնն է կախարհել Անդերծանելի հրամանաց դուստրներին, —անխախտ պահպանել բնութեան լուծուող օրէնքը—և կարգաւորելով առաջնորդել հողեղէն աշխարհքի վայելչակազմ պարն ու ցոյցը՝ այնպիսի երկնաւոր ձայներով—որ չի լսիլ ոչ ոք՝ մարդկեղէն փոշու արարածներից ոչ ոք՝ մինչև որ նոցա բիրտ լսողութիւնը չը կակղանայ։—

Եթէ ոճը փոխուում է՝ հարկաւ հետը փոխուում է նաև բնաբանների ընտրութիւնը։ Միլտոնը չափի տակ էր դնում և ազնուացնում էր բանաստեղծութեան սահմանն ու լեզուն, նուիրագործում էր նոցա արտայայտած իմաստներն ու բառերը։ Ամենայն ոք, ասում էր նա վերջին ժամանակ, ով որ ծանօթ է բանաստեղծութեան բուն էութեան հետ, չուտ սկսում է լմբռնել, թէ որքան անարգ արարածներ են փցուն բանահիւսակները, և թէ ընդհակառակ ինչ փառաւոր, կրօնական, գեղեցիկ պաշտօն կարելի է տալ բանաստեղծութեանը այն դէպքերում, երբ որ նա աստուածային և մարդկային աշխարհքը նկարագրում է...։ Նա այն աստուածապարգէ ձիրքն է, որ թէպէտ և հազուադէպ՝ բայց անշուշտ իւրաքանչիւր ազգի մէջ գեթ մի քանիսների վերայ իջնում է ի վերուստ ամբիոնի հետ՝ նա էլ մի զօրութիւն է, որ ազգի մէջ ցանում և սնուցանում է առաքինութեան և ընկերական ազնուութեան սերմերը, որ հանգարտեցնում է հոգւոյ ալեկոծութիւնները և հաստատում է զգայութեանց հաւասարակշռութիւն, որ պանծալի և սքանչելի օրհներգութիւններով փառաբանում է Աստուծոյ ամենակարողութեան աթոռն ու պետութիւնը, որ ցնծական երգերով անմահացնում է մարտիրոսների և սրբերի յաղթական մահը, արդարների և բարեպաշտ ազգերի աշխարհաշէն գործերը։ Եւ իրօք մանկութիւնից սկսած՝ նա փորձում էր սաղմոսները դարձնել դոտանաւորի, այլ և շարագրում էր ներբողներ ի պատիւ Քրիստոսի ծննդեան, թշվառութեան և չարչարանաց։ Այնուհետև սկսում է երգել տխուր երգեր մի մանկան մահուան առթով, մի աղնիւ տիկնոջ առթով, ապա շարագրել լուրջ և աղնիւ դոտանաւորներ ժամանակի մասին, դոտանաւորներ հանդիսաւոր երաժշտութեան մասին, քսան և երեք տարեկան հասակի առթով, և որ մի յապաղեալ գարունք է՝ տակաւին կոկոն կամ ծաղիկ չը պարգեւելով։— Բայց նա գնում է հօր մօտ գիւղը, և այնտեղ առաջին անգամ ցայտում են նորա հոգուց աշխոյժ հառակի, յոյսերի և երազների ցնծութիւնները, ինչպէս որ ամառ ժամանակ զեղում է առաւօտեան բուրմունքը։ Եւ ինչ ահագին անջրպետով է բաժանուած այս զուարթ, պայծառ, հանդարտ հայիցողութիւնը՝ ջեռուցեալ պատանեկութիւնից, Հէքսպիրեան Արմէնի հնշտախտութիւնից, Միլ-

տոնը սրտի ամբողջեամբ ճեմում է, խորազնին գիտում է, ամեն բանին ակննչ է նուիրում: Եւս միայն այս է նորա վայելած քաղցրութիւնները: Իսկ սոքա ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ մաքուր հոգւոյ բանաստեղծական բերկրութիւններ, Լսել «բարձրասլաք արտուտիկին, որ իւր երգերով ուշքի է բերում խորհուրդների մէջ ընկղմուած գիշերին, մինչև որ զարթնի երփնագեղ արշալոյսը, երկրագործին՝ որ շուեւելով ակօսներ է փորում, կաթ կթողին՝ որ անխառն ուրախութեամբ երգ է երգում. հնձուորին՝ որ ձորի մէջ փշերի տակ իւր գերանդին է սրում» . նայել մայիսի խաղերի և զուարճութիւնների վերայ գիւղերում. յապուշ կրթել փարթամ թափօրների տեսնելով և «գործասէր ամբոխի բզզանքը լսելով՝ աշտարակներով զարդարած քաղաքներում» . մանաւանդ նուիրել անձը քաղցրաթորոժ ոտանաւոր մեղեդիներին, այդ աստուածային ներդաշնակութեանը, և հրապուրիչ՝ ծիածանի գոյներով փայլող՝ երազներին, որ այն ոտանաւորները ձեր մտքի մէջ կենդանացնում են, — հա յայսքան միայն, Բայց այս էլ շատ համարելով և կարծես յանկարծ զգաստանալով, թէ հեռացել մոլորուել է, նա աշխատում է դեղթափ գտնի այդ անմեղ քնքոյշ ուրախութիւնների համար պահ մի առաջ շոյալած գովասանքների դէմ, և իրան այցելելու հրաւիրում է մեղամաղձութեան՝ այն մտախորհ, աստուածասէր, մաքրասիրտ կուսանքն, որ փաթաթուած է փարթամ փարթամ ծալուածքներ արձակած սև սքեմով, և որ գալիս է յամարաքայլ, խորհուրդներով զբաղուած, աչքերը իրա հետ զրուցող երկնքին սևեռած, որոնց մէջ ինչպէս մի հայելու մէջ ցոլացնում է իւր հոգւոյ ամբողջութիւնը: Այս նորակոչ հիւրի ուղեկցութեամբ նա թափառում է այնպիսի լուրջ մտածողութիւններով և լուրջ պատկերներով ալէկոծուած, որոնք մարդուն յիշեցնում են իրա կոչում ու պարտականութիւնները, թափառում է մերթ դարաւոր ծառերի բարձրաբերձ սիւնաղարդի մէջ և նոցա լայնարձակ հովանու տակ, ուր որ մշտապէս թագաւորում է լուութիւնն ու կիսալոյսը, մերթ «թխագոյն ուսումնաստենչ վանքերում, ուր որ յաղթամարմին կամարների տակ մեծ մեծ պատուհանները և մանրաքանդակ շքեղաղարդ վարդաձևքերը անդրադարձնում են աղօտ կրօնական լոյս» . կամ նստած է ուսումնականի խցի ուղիմացող լուութեան մէջ, ուր որ ծղրիթը ճռճում է, ուր որ ժրաջան կանթեղը լոյս է հելում, ուր որ միտքը՝ անցեալ ժամանակների տղնիւ մտքերի հետ մեկուսացած՝ կոչում է Պշատոնին, որ ծանուցանէ «թէ ինչ աշխարհներ ինչ սփիւռներ սկսում են իշխել հոգու վերայ, երբ որ սա թողնում է իւր մարմնական բնակարանն ու այն փոքրիկ անկիւնը, ուր որ մենք մեր թշուառ կանքը մաշում ենք» . Նա ամբողջապէս թափանցուած էր այս վսեմ փիլիսոփայութեամբ, Ինչ լեզուով էլ որ գրէր Միլտոնը — անգլիերէն, իտալերէն, թէ լատիներէն, — գրականական որ տեսակը որ շօշափէր — նուազ, օրհնեղութիւն, տնաւ, ողբերգութիւն, թէ գիւցաղներգութիւն, — նա դարձեալ միշտ իւր մտածողութիւնները այդ փիլիսոփայութեան էր դարձնում, Նա միշտ փառաբանում է կուսական սէր, բարեպաշտութիւն, վե-

Հանձնութիւն, դիւցազնական զօրութիւն, Եւ այս ծագում էր ոչ թէ վերի-վերոյ մոլեռանդ բժանկրութիւնից, այլ նորա յատուկ բնութեան խորու-թիւնից, Եղծն ու իշխող ընդունակութիւնը առաջնորդում էին նորան դէպի ազնիւ մտածմունքներ, Նա այնքան ցնծութիւն էր զգում դոցա երկրպագե-լու ժամանակ, որքան Շէքսպիրը — ստեղծելու, Սուրիֆոր — խորտակելու, Բայրոնը — մաքառելու, Սպէնսէրը — երազելու ժամանակ, Նոյն իսկ պա-ճուճաղարդ քերթուածներում, Բէն-Ջոնսոնի հնարած Դիմակներում, որոնց միակ նպատակն էր շքեղ զգեստներ հանգէս հանելու և կախարդա-կան այլաբանութիւններ ներկայացնելու, ասում ենք այդ քերթուածնե-րում էլ Միլտոնը իւր բնութեան կնիքն էր դրոշմում, Դիմակները սկզբնե-րում լոկ միայն պալատական զբօսանքներ էին. իսկ նա նոցանից դարձրեց փոփոխութիւն և անշուք ու անխառն խրատներ, նոցանից մէկը՝ Վոմուսը՝ ունի շատ բարդ կնիք, կատարուալ ինքնուրոյնութիւն, զարմանալի վսեմ ոճ, և գուցէ պէտք է համարուի Միլտոնի երկասիրութիւնների մէջ ամենից ընտի-րը՝ մինչդեռ նա աւելի ոչինչ չի արտադրում, րայց եթէ միայն առաքինու-թեան համար գովեստ:

— Այստեղ հենց սկզբից երկիրը թողած՝ երկնքի հանգէսն է բացում մեր առաջ, Հողագնտի խիտ անտառների մէջ իջած ոգին արտասանում է հե-տեւեալ ներբողութիւնը.

Արամազդի ապարանաց աստղական նախամուտքի մօտ — այն է իմ հայ-րենիքը. այն տեղ անմահ կերպարանքները՝ անօսր ոգիները՝ լուսազարդ կե-տում են անդորր և անապական օդոց պայծառ սփռնելում, — անհամե-մատ վեր և բարձր՝ քան այն մթարագոյն և կորած տեղեաց գարշութիւնն ու ունայնութիւնը, — որ մարդկանց լեզուով երկիր է կոչւում. և որ մի աղտոտ ակոռ է, ուր նոքա՝ իրար վերայ կուտակուելով և միայն իրանց ա-նարդ մտածմունքների մէջ թարթափելով — կուտում, մաքառում են իրանց դիւրաբեկ և զրաւաստակ կենաց պահպանութեան համար, — մոռանալով այն պատիւ, որ Արամազդի փոխարէն վարձատրութիւն է տալիս — իւր հաւատարիմ սպասաւորներին, — սուրբ աթոռների վերայ բազմած աս-տուածների դասի մէջ, —

Այսպիսի ներգործող անձինքներ չեն կարող խօսել, նոքա երգում են, Այս թատերախաղը՝ նախնեաց տարազով մի գուսաներգութիւն է և բաղ-կացած է օրհնակութիւններից, ինչպէս Պրոֆէսորը, Հանգիստեսը տեղա-փոխւում է իրական աշխարհից մի այլ աշխարհ, Նա այս տեղ լսում է ոչ թէ մարդկանց, այլ զգացումներ, ներկայ է նուագահանդիսին, կարծես թէ Շէքսպիրն է լսում, Կոմպոզիտայն պէս շարունակութիւն պէտք է համարուի Շէքսպիրի Արամազդի երկնային երգի, ինչպէս որ տղայ մարդկերանց հասա-ձայների կորովահունչ խմբերգակը՝ շարունակութիւն է դառնում գործիա-կան նուագարանների վառվուռն և տխուր երգակցութեան (սիմֆոնի):

« Մթագնած անտառի գալարուն շաւիղներով, ուր տատանուող ստուերը շատ հեշտ կարող է դալթակիցները ճանապարհորդի ոտքը », թափառում

մի ազնիւ տիկին. որ իւր երկու եղբայրների հետքը կորուսել է, և որ աւելի զարհուրում է, երբ որ հեռուից իրա աննշխ հասնում են վայրագ ձայներ և աղմուկաւոր խնդուծիւններ, Վհուկ Կիրկէի որդի՝ վաւաշոտ Կոմուսի շուայտութիւնն է այն, որ գաղանների փոխակերպուած մարդկանց աղէտալի ողորի մէջ՝ ուրախ կաքաւում և լուցած ջահերը խաղացնում է, Այս այն ժամն է, երբ որ լճերն ու ծովերը իրանց թեփոտ երամներով լուսնի տակ կաղմում են կոհակաձև շրջանապար, մինչդեռ դիւրաշարժ յաւերժահարսնին ու ժիր թզուկները՝ նոյնպէս ոստոսում են մթնացած զառիվայրերի վերայ և աւազի երեսին : Արհաւիրքը սաստկանում է նորա սրտի մէջ, նա չորում է ծնկների վերայ և յանկարծ՝ երկնքի աղօտ լուսի տակ՝ թեպետ ստուերագծերի մէջ՝ իրա աչքերին է ներկայանում սպիտակաձեռն Յոյսը, պայծառակն Հաւատքը և Անարատութիւնը, այն խորհրդաւոր և երկնային պահապանները՝ որոնք զգաստ են պահում նորա կեանքն ու պատիւը :

— Ողջոյն քեզ, ով պայծառակն Հաւատք, ով սպիտակաձեռն Յոյս, — հրեշտակ՝ որ սաւառնում ես գլխիս վերեւ և գօտեւորուած ես ոսկէ թւերով, — և դու սուրբ Անարատութիւն, ամբիժ պատկեր, ես ձեզ յայտնի տեսնում եմ և հաւատում եմ, — թէ նա՝ ծայրագոյն բարութիւնը՝ որ չոր արարածներին համբերում է — միայն այն նպատակով, որ նորա հնազանդ գործիքներ դառնան նորա վրէժխնդրութեան համար, — անշուշտ կառարէ՝ եթէ հարկաւոր լինի՝ լուսազուարթ հրեշտակին — իմ կեանքը և պատիւը պահպանելու ամենայն բռնութիւններից, Բայց միթէ սխալուեցայ, կամ գուցէ այն սև ամպն, — որ գէպի գիշերը շրջեց իւր արծաթանշող ծայրերը...

Յիկինը կոչում է կղբայրներին, և նորա արծաթէ ձայնի քնքոյշ և հրաշալի հնչիւնները բարձրանում են որպէս մարութ և երկնային անուշահոտութեանց բուրմունքներ և ծաւալում են օդի մէջ . . . մինչև որ հասնում է անառակ չաստուծու ականջը և զարթեցնում է նորա մէջ ցնծալի սէր, նա վազելով գալիս է, քրմի շորերով :

Միթէ հնարաւոր է որ երկրաւոր փոշուց բաղկացած մահկանացուն — աստուածային կախարդանք ազդէ իւր հնչիւններով, — Ոչ, անտարակոյս պարկճի մէջ աստուծոյ զօրութիւն է կենում : — Ոչ, ինչ քաղցրութեամբ են տարածուում նորա — լուութեան թւերով, ամայի դարձած գիշերուայ կամարի տակ . . . — Ես շատ անգամ ականջ եմ դրել, երբ որ Կիրկէ մայրս, երեք համարտուների և ծաղկաշարժար նայուհիների սպասաւորութեամբ, — այն ինչ կախարդիչ խոսեր և մահաշունչ թոյներ են հաւաքել, — իրանց երգերով կարողացել են գերել մի անմեղ հօգի և հրապուրել նորան երջանիկ լիսիոնը : այդ միջոցին Սցիլլէն արտասուք է թափել, — ալեաց մոռնալը առ ժամայն դադարել է, համայն բնութիւնը լսողութիւն է դարձել. — մինչև իսկ անգութ Քարիբդէն շշուկով արտայայտել է իւր հաւանութիւնը . . . — Սակայն կրքէ բէր զգացել — այսպէս սուրբ և խոր ցնծութիւն, — այսպէս շնաշխարհիկ քաղցրութիւն : —

Ռոքա ուրման երկնային երգեր էին։ Միլտոնը դոցա նկարագրում է և մի և նոյն ժամանակ դոցա է նմանում։ Նա լիովին ապացուցանում է գործով իւր վարպետ Պլատոնի խօսքը, թէ առաքինութեան մեղեդիները՝ առաքինութիւն են աղբւրում։

Սիրկէի որդին պատրանքով տանում է ազնիւ տիկնոջը և նստեցնում է ճոխ ապարանքի մէջ, փափկաճաշակ սեղանի առաջ, բայց ի զուր, տիկինը մեղադրում է նորան, ընդդիմանում է, վիրաւորիչ խօսքեր է թափում, և այդ ժամանակ բանաստեղծի ոտանաւորը գիւցազնու սրտմտութիւն է շնչում՝ գոփային փորձիչի անարգ առաջարկութիւնների դէմ։

— Երբ որ անառակութիւնը — անսուրբ հայեացքներով, անպարկեշտ շողոթումներով և լկտի լեզուով, — մանաւանդ պժգալի և բազմամեղ գործքերով — պղծութեամբ է վարակում մարդուն մինչևի հոգու խորութիւնները, — այն ժամանակ նորա շօշափութիւնից հոգին մեռնում՝ լուծւում է — իրան թաղում է մարմնի մէջ և անասնական կերպարանք է ստանում, մինչև որ բոլորովին կորցնէ — իւր նախկին էութեան աստուածային բնութիւնը։ — Այսպէս էլ մահաշունչ ծանր և խոնաւ գոլորշին — որ մենք շատ անգամ տեսնում ենք սպանդանոցների և շիրիմների կամարի տակ, — դանդաղում է, չի հեռանում, նստած է մնում թարմ գերեզմանի կշտին, — կարծես թէ վախենում է կորցնել իւր փայփայած նետուած դիակը։ —

Վերջ ի վերջոյ ազնիւ տիկինը փրկւում է որոգայթներից, եղբայրներն ու քոյրը խաղաղ թագաւորում են հայրական պալատում։ Իսկ նոցա պահպան Ոգին արտասանում է հետեւեալ ներբողականը, ուր բանաստեղծութիւնը փիլիսոփայութեան ձև է առնում, ուր արեւելեան առասպելքի փափկասիրական նշոյլը՝ իմաստնոց երիտոնի մէջ ևս թափանցում է իւր ճառագայթներով, ուր հաւաքած են բնութեան բոլոր ճոխութիւնները, որպէս զ/աւելի զօրացնեն առաքինութեան հրապոյրը։

— Ես այժմ թռչում եմ դէպի ովկիանը — այն երջանիկ գաւառները, ուր որ ցերեկը բնաւ չի փակում իւր աչքերը, — և պէտք է անցնեմ բարձրութիւնները, երկնից մեծածաւալ գաշտերը, — Այնտեղ ես շնչում եմ ջինջ օդ — Վեսպերի և նորա երեք դստերց (Երեկոյնէից) արգաւանդ գրախտի մէջ, ուր նոքա ոսկէպտուղ ծառի շուրջ երգեր են երգում։ — Այն տեղ, երբեւոք ստուերի և անտառների մէջ — կայտուում է զարդագեղ, աշխոյժ գարունքը։ — Վարդագէմ շնորհքներն ու ժամանակները — բերում են այն տեղ իւրեանց բոլոր դանձերը։ — այն տեղ է կենում և անմահ ամառը, — ուր արեւմտեան հողմերը իրանց հոտաւէտ թևերով — տարածում են նարդոսի և խնկի անոյշ բուրմունքները — մայրեաց ծառուղիների իրկարութեամբ։ — Այն տեղ Հիբրիկը իւր հիւթալից արմատով — ոռոգում է խնկաւէտ եզրները, — ուր որ աճում են ծաղիկներ՝ այնպիսի զարմանալի երփներով, — որ նոյն իսկ Հիբրիկի նկարագիւղ գօտու մէջ չեն գտնուի, այն տեղ նա զովացնում է եղեմական ցողով — յակնթի և վարդի մահճիճը, ուր շատ անգամ հանգիստ է առնում Ագանիս պատանին — խոր վերքից բժշկուած, — և ուր վայելում

է քաղցր քուն, մինչեւ որ գետնի վերայ — նորա ոտքի տակ տխուր նստած է Ասորեստանի դիցուհին՝ Նոցա գլխին՝ հեռու հեռու բարձրութեան վերայ՝ պայծառ լուսի մէջ — սաւառնում է դիցուհու բազմահոգեակ զաւակը, աստուածային սէրը — գրկախառնած իւր սիրուհի Փաիքէին՝ որ անոյշ մոռացութեան մէջ է ընկղմած:

— Դուք, մահկանացուք, որ կուզէիք հետեւել և փառակից լինել ինձ, — օրհնեցէք առաքինութիւնը. նա միայն ազատ է — նա միայն կարող է ձեզ սովորեցնել այն ճանապարհը, — որով թեւակոխել կարող էք սփիռների դաշնակութեան ամենաբարձր ծայրին: — Իսկ եթէ ձեր յօժարամիտ առաքինութիւնը անշօր գտնուի, — նոյն իսկ երկինքը կըխոնարհուի՝ նորան օգնութիւն մատուցանելու համար: —

Եթէ հարկաւոր է մի առ մի նշանակել սորա թերութիւնները, տարօրինակ ճոռոմ արտայայտութիւնները՝ վերածնութեան ժառանգութիւնը և փիլիսոփայական վիճաբանութիւնը՝ աղեղնաբանութեան և պատոնականութեան պտուղները: Բայց ընթերցողը հազիւ թէ նկատում է այդ պակասութիւնները: Այդ ամենը հեշտ քողարկում է զուարթիւնս վերածնութեան պատկերի տակ, որ մի նոր կերպարանք է ստացել խստակրօն փիլիսոփայութեան ազդեցութեամբ և ծաղիկների սեղանի վերայ սրբութեամբ բազմեցուցած՝ վսեմական զգացման շնորհիւ:

Այս էր Միլտոնի վերջին հեթանոսական քերթուածը. նա վաղուց թողել էր բանաստեղծութիւնն և աւելի արձակ շարադրութիւններ էր գրում Եկաւ ծերութիւնը, և բանաստեղծը՝ զուրկ իշխանութիւնից, գործունէութիւնից, գուցէ և յոյսերից՝ կրկին նուիրուեցաւ իւր պատանեկութեան երազներին: Ինչպէս երբեմն վաղ հասակում՝ այժմ ևս վսեմականը նա փնտռում է արտաքոյ այս աշխարհի, վասն զի բոլոր իրականութիւնը՝ մանր չնչին է, հանապազօրեայ կեանքը՝ միթարական չէ, նա իւր նոր ներգործող անձինքներին ընտրում է սրբազան հնութեան ծայրագոյն հեռաւոր սահմանում, ինչպէս առաջուայ ներգործող անձինքներին ընտրել էր առասպելական հնութեան ծայրագոյն սահմանում, որովհետեւ մեծ տարածութիւնները նոցա տալիս են հասակ, իսկ սովորութիւնը դադարում է նոցա սրբապղծել՝ եթէ հնար չէ ունենում ամենայն բան հասարակ չափով չափել: Հաստ ժամանակ չըկայ, որ բեմի վերայ հանդիսանում էին երեսակայական էակներ — Ուրախութիւն՝ Զեփիւտի և Արեւագայի դուստրը, Մեղամաղձութիւն՝ Եստայի և Սատուրնոսի դուստրը, Յիրկէի զաւակ Վոմոս՝ բաղեղով պսակուածը, ղօղանջող անտառի և աղմկալից շուայտութեան աստուածը: Իսկ այժմ մեր առաջ գերբնական արձանների պէս բարձրանում են Սամսոն՝ հսկաների հաւասարը, ամենազօր Աստուծոյ ընտրեալը, կռուպաշտների ջարդողը, սատանան իւր հպատակ դեւերով, Քրիստոս հրեշտակներով: — և այն մեծ անջրպետը, որ մեզ զոցանից ըստանում է այլ ևս ի-

մաստակերու տեղիք չըտալով՝ ապահովութեամբ պահպանում է նոցա՝ մեծութիւնը և մեր՝ հիացումը: Յետոյ մենք գնում ենք աւելի վեր և աւելի բարձր, ուր որ կատարուի մէ իրերի նախածագումը, ուր որ կան յաւիտենական գոյութիւններն, ուր որ սկսում է միտք և կեանքը, տեսնում ենք Աստուծոյ պատերազմների հանդէսը, գնում ենք այն անծանօթ աշխարհքը՝ ուր որ ըզգացումն ու գոյութիւնը՝ վեր լինելով քան մարդու հասողութիւնը՝ զբոսարաւ ենթարկւում է նորա դատողութեան և քննութեան, հետեւապէս նորա մէջ զարթեցնում են կամ ջերմեռանդ բարեպաշտութիւն կամ երկիւղածութիւն:

Բայց եթէ Միլտոնի սիրտը նոյնը մնաց, նորա հանձարը փակուեցաւ: Պատանեկութեան տեղը բռնեց հասունութիւնը, ձոխութիւնը պակասեցաւ, լրջութիւնը աւելացաւ: Ցանկութեամբ տարու մաքառումներն ու ձախորդութիւններն այդ հոգու մէջ արմատացրին կրօնական գաղափարներ: Դիցաքաւ, նութիւնը տեղի տուեց աստուածաբանութեան: Լուրջ վիճաբանութեանց սովորութիւնը վերջապէս թուլացրեց քնարիքական եռանդը. աճած ուսումնական հմտութիւններն՝ աւելորդ բռներով ծանրացրին բնական երեւակայութիւնը: Բանաստեղծը այլ ևս չի երգում բարձրաթուիչ ոտանաւորներով, այլ կարգաբան ոճով պատմում կամ խորհրդածութիւններ է անում, այս ամենը ձևացնելով լուրջ ոտանաւորների մէջ, Այլ ևս ինքնուրոյն ստեղծողութիւններ չի արտադրում, այլ նմանում է ողբերգութիւններին և նախնեաց դիւցազններգութեան: Սոփանը՝ ցուրտ և վսեմ՝ ողբերգութիւն է: Վերադարձի՝ Բերտի՝ ցուրտ և ազնիւ դիւցազններգութիւն է, վերջապէս նա ստեղծում է Կրօնագրի՝ Բերտի՝ վիպասանութիւնը, որ լի է պակասութիւններով, բայց և վսեմագոյն գեղեցկութիւններով:

Աւելի լաւ կլինէր, եթէ նոյնը գրէր՝ ինչպէս և սկզբում մտադիր էր՝ բանագործութեան (դրամայի) ձևով, կամ մանաւանդ քնարիքական գուսաններգութեան ձևով, ինչպէս որ Եսթիլէսի Պրոֆէսըն է: Կան մի քանի որոշ բնաբաններ, որոնք որոշ ոճով պէտք է գրուին. ապա թէ ոչ գուք ինքներդ քանդում էք ձեր ստեղծածը, և երանի՜ ձեզ, եթէ դիպուածքը գէթ մի քանի հաստուածներ երկնել տայ և պահպանէ այն խանգարած ամբողջութեան մէջ: Որպէս զի գերբնականը հանդիսացուի, հարկաւոր է սովորական և հասարակ աշխարհահայեցողութիւնը իսպառ թողնել, ապա թէ ոչ ինքներդ ակամայ կը մասնէք ձեր թերահաւատութիւնը նոյն գերբնականի նկատմամբ: Այս վերջինը յայտնւում է մարգարէական պայծառատեւութեամբ, ուստի և պէտք է արտայայտուի պայծառատեւութեան յատուկ ոճով: Երբ որ Սպենսերը շարադրում է՝ նա ընկղմում է իւր մտքի ուրուագծորների մէջ, Մենք լսում ենք նորա օգային երաժշտութեան ներդաշնակ նուագահանդէսը և մեր շլացած ու հրապուրած աչքերի առաջ գորշուռ պէս դիզւում են նորա անըջական տեսիլների բոյլերը: Երբ որ Դանտը շարադրում է, այն ժամանակ նորա բնական վիճակն է զառանցողութիւնը, ուստի և նորա անձկութեանց աղաղակները, նորա ցնծութիւնների, գոփո

խային կամ խորհրդաւոր ուրուականների անյալիւր շարքերը՝ մեզ էլ նորա հետ ի միասին տեղափոխուա՝ են այն աներեւոյթ աշխարհքը, որ նա նկարագրուա՝ է։ Միայն յափշտակութիւնը երեւելի և ստոյգ է կացուցանուա՝ յափշտակութեան երեւոյթները, եթէ դուք մեզ այնպէս էք պատմուա՝ Աստուծոյ մեծագործութիւնները, իբր թէ պատմուա՝ լինիք Արամուելի արարչները՝ այսինքն խորիմաստ և աշալուրջ հմուտեան եղանակով, մենք այն ժամանակ ամենեւին չենք նկատուա՝ Աստուծուն. իսկ որովհետեւ նա կազմուա՝ է ձեր երկասիրութեան գլխաւոր նիւթը, մենք ուրեմն ամբողջ երկասիրութիւնը չենք նկատուա՝։ Ընթերցումը աւարտելուց յետոյ մենք այս եղբայրացութեան կուգանք. մենք կասենք, թէ հեղինակը իբրեւ հիմք իւր շարադրութեան համար վեր է առել յայտնի աւանդութիւն և նոյնը շքեղագործել է չափած ու խորհած ինքնագիւտ մտածութիւններով, ապա ուրեմն նա մի քարոզիչ է, և ոչ թէ մարգարէ, մի զարդարիչ է և ոչ թէ բանաստեղծ։ Ի վերջոյ մենք համոզուա՝ ենք, որ նա այնպէս է երգուա՝ Աստուծոյ մասին, ինչպէս որ հասարակ ժողովուրդը պղծութուա՝ է Աստծուն, այսինքն ոչ թէ սրտի բուռն բղխմամբ, այլ սերտած արարողութիւններով։ Աշխատեցէք, որ ձեր սրտի մէջ գտնէք հին սաղմոսերգուների և առաքեալների բորբոքման կայծերը, որ ձեր երեւակայութեան մէջ նկարուի աստուածային վիպասանութիւնը, որ մտքի խորութեամբ զգաք այն վերագոյն ազդումը՝ որով հրաշագործուած և ցոսկացած ոգին տեսնուա՝ է կենդանի Աստուծուն։ Այս պայմանների տակ ինքնին կոկոսէ լիաձայն բարրառեւքնարեգական տաղը, որ լի կըլինի գեղեցկութիւններով և կենդանութեամբ, իսկ մենք պղպիսի ձայներով ազդուած՝ էլ տեղիք չենք ունենայ հարցնել, արդեօք խօսողը հողածին Ադամն է, թէ իջեալ Մեփիսյն. չենք պահանջի, որ նոքա մեր իրականութիւնը ունենան և հոգեբանական օրէնքներին համաձայն լինին։ Խստութեամբ չենք դատի ոչ նոցա շնչին հոգսերը և ոչ նոցա տարօրինակ արարքները։ Ընդհակառակն, այն միջոցին մենք կը մոռանանք հասարակաց չափը՝ որով սովոր ենք դատել եղելութիւններն ու աստեղաստութիւնները, մենք ինքներս հաղորդակից կըլառնանք այդ ստեղծողական քաղցր ցնորքներին, բռնի կըյափշտակուինք համարձակագիւտ ոլտակներին և հսկայաձև փոխաբերութիւնների հեղեղի մէջ, մենք այնպէս հրաշական ցնցում կը ստանանք, ինչպէս Եսէիէսը—երբ որ նորա Պրոմեթէոսը՝ Արամազդի շանթերով Վովկասի անգունըների մէջ գլորուելով իսկոյն լսուա՝ է իրա վիճակը ողբացող գետերի, ծովերի, անտառների և շնչաւոր արարածների աշխարհախումբ նուագահանդեսը, կամ մենք կը գովանք Դաւիթ մարգարէի պէս, քանի որ նորա առաջ կենդանանուա՝ էր Եհովան։ «Եւս որոյ հազար ամբ որպէս երեկի զի անց, որպէս պահ մի գիշերոյ, ընդ անաւօտս որպէս գալարի ծաղկեսցին, ընդ երեկոյս չորասցին»։ Աստուածատեսութիւնը մի առանձին շնորհք է և ոչ ամենքը պոք շնորհքը ունին։ «Գի հոգին զամենայն քննէ՝ և զիտոս Աստուծոյ»։

Իսկայ բնագանցականով կամ գերբնականութեամբ ոգևորուելու դարը՝ որ

վաղուց արդեն թառամել էր՝ Միլտոնի ժամանակ տակաւին չէր նորոգուել։ Դանտը միտնաւում էր հեռաւոր անցեալի ամպերում, Գեթեի գալուատը վերապահուած էր ապագայի համար։ Բեպէտ այն ժամանակ դեռ ևս չէին դատում Ֆաուստի ամենաստուգածութեան ճաշակով, տակաւին հասկացողութիւն չունէին բնութեան այն մութը զօրութեան մասին՝ որ իւր խոր ծոցերում ամփոփում է անցաւոր և փոփոխական գոյութիւնը։ Բայց մի և նոյն ժամանակ իւրեք էին նաև բնազանցական դրախտի և անմահ Սիրոյ գաղափարը, որ մի գերակայ լոյս էր փրկութիւն տենչացող հոգւոյ համար։ Բողոքականութիւնը ոչ թէ աղաւաղեց՝ այլ նա զօրութիւն չունեցաւ հին վսեմութեամբ վերանորոգել աստուածային բնութիւնը։ արդարև նա պահպանեց հաւատոյ հանգանակը և հին աւանդութիւնը։ Բայց յաշ ածեց միայն բարեպաշտութեան հրահանգութիւնը և շնորհաց դաւանութիւնը։ Նա քրիստոնէին քարոզում էր անձնական փրկութիւն և աշխարհական ազատութիւն (փափից)։ չը կարողացաւ շեշտել փրկութիւն և հոգւոր ազատութիւն։ Եթէ պատշաճաւոր է ասելու, նա աւելի մարդուն փոփոխեց, քան Աստուծոյ գաղափարը կենդանացրեց։ Ուստի նորան վիճակուեցաւ լոյս ածել մարդապատում դիւցազներգութիւն, և ոչ թէ հոգեշունչ բանաստեղծութիւն։ Նորան վիճակուեցաւ երգել ոչ թէ Աստուծոյ ամենազօր գործքերը։ այլ հոգւոյ փորձութիւնը և փրկութիւնը։ Քրիստոսի ժամանակ մարդկութիւնը ծարաւում էր աշխարհածնութեան (կոսմոգոնական) վիպասանութիւնը արձանագրել, Միլտոնի ժամանակ՝ հոգեբանական խոստովանութիւններ արտայայտել։ Քրիստոսի ժամանակ ով որ մի փոքր երեւակայութիւն ունէր, ճիգն էր թափում հոգեկն գերբնական էակների նուիրակետութիւնը և տիեզերքի պատմութիւնը։ Միլտոնի ժամանակ՝ ում որ սիրտը բաբախում էր, ճիգն էր թափում ուրիշներին հաղորդել հոգեկան պէսպէս ազդումները և շնորհակրութեան պատմութիւնը։ Արդ մինչդեռ Միլտոնի իւր հմտութիւնները և մտախորհութիւնը նորան գրաւում և դրրդում էին բնազանցական վիպասանութիւն գրելու, գերբնականութիւնը բանաստեղծելու որ այն դարու ոգու համար բոլորովին անհամապատասխան ձեռնարկութիւն էր։—մի արուեստաւոր Բունդինի ոգեւորութիւնը և կրթութեան բովբի մէջ չընկղմուած միտքը՝ առատ նիւթ գտաւ հոգեբանական աշխարհում, որ և իսկ և իսկ յարմար եկաւ իրա ժամանակի քիմքին, այնպէս որ այս դէպքում մեծ մարդու հանձարը աւելի թոյլ գտնուեցաւ, քան մի սոսկական պղնձագործի պարզամտութիւնը։

Բանն այն է, որ Միլտոնի քերթուածը, քնարերգական երեւակայութեան պատրանքներին տեղի չըտալով և դոցանից զգուշանալով լայն դուռ է բաց անում մանրակրկիտ քննադատութեան համար։ Մենք անմասն գուլով յափշտակութիւնից՝ սառը սրտով կշռի մէջ ենք դնում գործող անձինքներին։ Նոցանից պահանջում ենք կենսական զօրութիւն, իրական իսկականութիւն, անթերի ամբողջութիւն, իրանց հիմնական բնաւորութեան հետ

մինչև ի վերջ համաձայնութիւն, այնպէս՝ ինչպէս որ ամենայն վիպասանութիւնից կամ բանագործութիւնից կրպահանջէինք: Հէնց որ այլ ևս տաղերգութիւններ չենք լսում՝ մենք ցանկանում ենք, որ տեսնենք գեթ իրեր և հոգիներ, մենք կամենում ենք, որ Եւան և Ադամը գործեն և զգան իրանց նախնական բնութեան համեմատ, իսկ Աստուած, Մեսիա և Սատանան՝ իրանց գերբնական էութեան համեմատ: Այսպիսի խնդիր լուծելու համար հաջիւթ է նոյն իսկ Շէքսպիրը բաւական լինէր, իսկ արամաբան և մանրաբան Միլտոնը միանգամայն չի համապատասխանում իւր պաշտօնին: Նորա երկի մէջ դուք կարդում էք միայն կանոնաւոր, հանդիսաւոր ասեմանաբանութիւններ և աւելի ոչինչ. նորա ներգործող անձինքը՝ մարմին առած մենախօսութիւններ են, իսկ նոցա զգացումներն՝ ու հասկացողութիւնները՝ տղայութիւններ և հակասութիւններ:

Արդ հա՞ն Ադամ և Եւա՝ մարդկան սեռի — — — զոյգը, Հետաքրքրուած մօտենում ենք դոցա կատարեալ յուսով, թէ անշուշտ կրգտնենք Ռաֆայէլեան Ադամին և Եւային, որոնց որ Միլտոնը ուզեցի և նմանել. ինչպէս որ հաւատացնում են նորա կենսագիրները, այսինքն կը գտնենք վայելչակալմ, չքնաղ, կաթն և արին բղխող և աշխոյժ կըքերից շարժուող մանուկներին, որոնք մերկ են արեգական պայծառ ճառագայթների ներքոյ, աղչած կանգնած են կուսական բնութեան փառահեղ պատկերի առաջ, շրջահայում են աւելի և աւելի փայլուն, շլացած և մոլորուած հայեացքով, բայց որոնք այդ հայեացքով ոչ աւելի իմաստ են ըմբռնում դրսի իրականութիւնից քան իրանց շուրջ խռով վերայ պառկած կենդանիների մի զոյգ, զոր օր մի գոմէշ և նորա մատակը, Իսկ երբ որ մտադրութեամբ ականջ ենք դնում՝ մենք այն եղբակացութեան ենք հասնում, թէ մեր աչքի առաջ անտարակոյս մի անգլիական ընտանիք է, Միլտոնեան դարու երկու իմաստական, զոր օր ճիշդ ինչպէս որ են մի գնդապետ Հետինսոն և նորա տիկինը, Երկնային Արարիչ, մի յապաղիւր հագուստով ծածկել այս մերկութիւնը: Այսքան խոհամիտ և բարեկիրթ մարդիկ՝ անշուշտ կը հնարէին իրանց համար նախ և առաջ վարաիք և ամօթխածութիւն: Հապա ի՞նչ խօսակցութիւններ՝ ինչ հրաշալի խօսակցութիւններ ենք լսում: Գիտնական ճառախօսութիւններ՝ քաղաքավարի ձևերով աւարտաբանած, փոխադարձ քարոզութիւններ՝ խոնարհ ակնածութիւններով կնքած: Այս ակնածութիւններն էլ մէկ մէկ փխխոփայական փաղաքուշ միծարանքներ են և բազմախրատ ժպիտներ: «Ես թախանձանքը լսեցի, ասում է Եւան, և այն օրից զգում եմ, թէ որքան աւելի բարձր է առնական շնորհքն ու զգօնութիւնը, քան սիրուն գէմբը, և թէ այն է միայն ճշմարիտ գեղեցկութիւնը *): Սիրելի, գիտնական բանաստեղծ, որքան գոհ կը լինէիր, եթէ երեք ամուսիններից գեթ մէկը՝ որպէս բարեխրատ աշակերտուհիդ՝ յանկարծ

*) Յայնմ օրէ գիտեմ քանի յաղթ է գեղոյ շնորհ առնացի
Եւ զգօն իմաստութիւն՝ որ ստոյգ միայն է գեղեցիկ:

իւր խօսքը վայելչապէս կնքէր այդ մեծակշիռ տեսական կանոնը արտայայտող բառերով: Բայց ով գիտէ, գուցէ հէնց այդպէս էլ սերտած խօսում էին. ահա քո ընտանեկան կիանքից քաղած մի տեսարան. «Այսպէս ասաց նախաձեռող մայրը և ամուսնական չքնաղութիւն մեծապէս արտայայտող հայեացք արձակելով քաղցրագորովութեամբ խոնարհեց նախաձոր կուրծքի վերայ» նորան կիսագրկելով. իսկ սա հիացած նորա գեղեցկութիւնից և անձնատուր շնորհքներից՝ ժպտում է սրտի խորքից ծնած սիրով և սուրբ համբոյր է գրողում նորա կուսական շրթունքների վերայ» *): Միլտոնի Ադամը նախ քան եղեմական դրախտը մտնելու, կացել է Անգլիայում, այն տեղ սովորել է անգլիական respectability, և չը մոռացաւ հետը առնելու բարոյական խրատների լաւ պաշար: Լսեցէք այս մարդուն, որ գիտութեան ծառի պտուղը դեռ չէ ձաշակել, Ո՞ր ուսումնաւարտը կարող է իւր առաջին պաշտօնական ատենախօսութեան ժամանակ՝ արտասանել այսքան իմաստակարծ առածներ և աւելի ինքնահաւան ու ճոռոմափայլ եղանակով. «Սքանչելազեղ ընկեր, գիշերաժամի հասնիլը և բոլոր արարածների փութալը դէպի հանգիստ՝ միշտ յիշեցնում են, որ մենք էլ սկսենք ննջելու հոգսը քաշել. որովհետեւ, նախ՝ Աստուած մարդու համար սահմանել է՝ օր ու գիշերուայ փոփոխութեանց համեմատ՝ աշխատելու և հանգստանալու կանոնաւոր շրջանը, երկրորդ՝ քնի ժամադիր ցողը արդէն ծանրացնում է մեր արտեանունքը անոյշ և քաղցր թմրութեամբ: Միւս արարածները ամբողջ օր ծոյլ և անգործ են, ուստի շատ էլ կարօտ չեն հանգստեան: Ի վերջոստ վիճակուել է, որ մարդու մարմինն ու հոգին աշխատանք ունենան ամենայն օր, որ թէ նորա գերազանցութեան նշան է, և թէ իւր ամենայն գործոց մէջ երկնային նախախնամութեան՝ գրաւական, մինչդեռ անասունները երկրի երեսին շրջում են աննպատակ, ուստի և Աստուած չի պահանջում նոցանից իրանց գործքերի համարը» **): Անտարակոյս, այս հիանալի

*) Ձայս խօսեցեալ ամենեցուն մօրս և աջօր խանդակաթեալ
Ի գութ ամուսնասէր ընդունական սուրբ հարսանեաց,
Անձկաբեկ զանձն հեղեալ ըզնախահարբն ի կէս փարի...
Երթեալ հանդիպէր հուժկու կրծից առնն իւրոյ.
Որ հրաշացեալ ընդ գեղ նորին և ընդ անձնատուր վայելչութիւնս՝
Ժմտեցաւ վսեմական սիրով...

Եւ համբարեաց սուրբ ողջունիւ զնախամօրն կուսին շրթունս:

**) Գեղեցիկ իմ՝ ամուսին,

Գիշերաժամս և ամենայն ինչ ի հանգիստ իւր փութացեալ,
Զմեղ ի նոյն հրաւիրեն առ յԱստուծոյ փոխանակաւ
Կարգեալ վաստակ և հանգիստ մարդոյ՝ ստ տունջեան և գիշերոյ,
Շաղ քնոյ ի դէպ անկեալ անոյշ և թանձր թմրութեամբ
Հակէ զարտեանունս: Այլ արարածք զօրն ցերեկ
Սահեալ դատարկ և անգործ, չեն հանգստեան ինչ կարօտ:

պուրիտանական խրատը՝ հոգեշահ խրատ է։ Դա հայելու պէս ցոյց է տալիս անգլիական բոլոր առաքինութիւնն ու բարոյականութիւնը՝ որը ոչ ապաքէն վայել է ամենայն ընտանիքներում երեկոյեան պահուն կարդալ մանուկների առաջ աստուածաշունչի պէս։ Այս տեղ Ադամը կատարելապէս հանդիսանում է որպէս ընտանեաց գլուխ, քուէի իրաւունք ունեցող քաղաքացի, անդամ երեսփոխանական սենեկի, դքսֆորդեան նախկին ուսանող, կնոջ մերթ ընդ մերթ խորհրդատու, որուն տրուելիք ուսումնական ծանօթութեանց հարկաւոր բաժինները՝ նա զգոյշ ձեռքերով է կշռում։ Զոր օր. այս գիշեր խեղճ կինը լաւ երազ չի տեսել, իսկ գիտնական դոկտոր Ադամը նորան մատուցանում է հետեւեալ դժուարամարս մի հոգեբանական խառնագեղ. «Պէտք է գիտենաս, որ հոգու մէջ շատ կան ստորին կարողութիւններ, որոնք բանականութեան ծառայում են իրր իրանց ծայրագոյն իշխանի։ Նոցա մէջ գլխաւորն է Երեւակայութիւնը. դա ստեղծում է՝ մեր զգայարաններին մատչելի եղած բոլոր արտաքին առարկաներից՝ օդեղէն ձևեր և առեղծուածներ, որ և բանականութիւնը միացնելով իրար հետ կամ բաժանելով՝ նոցանից կազմում է այն ամենը՝ ինչ որ մենք առ հասարակ հաւանում կամ ժխտում ենք։ Երբ որ բանականութիւնը բացակայ է լինում, Երեւակայութիւնը շատ անգամ արթուն է մնում և ձգնում է կերպարանքով նորան նմանիլ. սակայն այդ ձևերը խառնիխուռն կցկցելով, յաճախ առաջացնում է՝ մանաւանդ երազում՝ անկապ անհետևողական կերպարանքներ, որովհետև այլանդակ կերպով շփոթում է ներկայ և անցեալ անյարիր բաւերը ու գործողութիւնները. »)։ Ամենայն ինչ ինչ այս տեղ ձևած ու յար-

Մարդոյս մարմնոյ կամ հոգւոյ սակեալ է գործ օր ըստ օրէ,
Նշան պատուոյն, և յամենայն ի գնացս իւր երկնի խնամոյն,
Իսկ անասունք վայրապար շրջին անգործ վարատական,
Եւ Աստուած ոչ ունի զվարկպարազի գործոցն համար։

*)Ծանիր, զի են յոգւոջս զօրութիւնք բազում ստորինք
Որ ի հարկի կան բանի հառայութեան իրր իշխանի,
Ի նոսա ցնորք մտացս ըզգլխաւորն հարկանէ սպաս.
Յամենայն ի դրուստ իրաց զոր ազդեն հինգ արթուն զգայունք,
Առեղծուածս ստեղծանէ և կերպարանս ինչ օդեղէնս,
Զոր բանին յօդեալ ի մի կամ բաժանեալ՝ կազմէ նքօք
Զամենայն զոր հաւանեալ յանձին ունիմք և կամ ժխտեմք,
Զոր և իսկ անուանեմք մտաց կարծիս կամ գիտութիւն,
Մինչ բնութիւն ի քուն կայցէ, բանն ի ներքին մեկնի սենեակն,
Ի խուսել նորա՝ ցնորքն որ սիրէ յայն կերպարանիլ,
Բազում անգամ արթուն հսկէ՝ զնորայն առնուլ նմանութիւն,
Բայց յաճախ, զկերպարանսն խառնիխուռն կցկցեալ,
Մանաւանդ յերազի՝ յառաջ բերէ ինչ այլանդակ,
Անդէպս հիւսեալ բան և գործ անցեալ վաղուց կամ դեռագեո։

մարեցուցած է որ խեղճ Եւայի քունը դարձեալ բերեն: Երեւի հէնց այս ազգեցութիւնն էլ ունեցան նոյն խօսքերը, քանի որ նորա ամուսինը՝ այժմ հանգստացնել ուզենալով՝ աւելացնում է, ճիշդ որպէս մի երգուեալ խղճավարիչ (կազուխտ). «Մի տրամիր, չարը կարող է անգիտութեամբ գալ և անյայտանալ Աստուծոյ և մարդու հոգու մէջ, չը թողնելով ոչ բիծ և ոչ խղճահարութիւն » *):

(Շարժումներ): (Թարգ.) Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

Ազգային ընդհանուր ժողովոյ յունիս 5ի նստին մէջ տեւական գործողութիւններէ յետոյ կարգացուեցաւ եկեղեցական Համագումար ժողովոյ տեղեկագիրն որ կը հաղորդէր նորոգ Կրօնական ժողովոյ համար պատրաստեալ ընտրելաց եռապատիկ ցանկն:

Ատենապետ ԲԺ. Յ. Թիրեաքեան էֆէնտիի հրաւիրանօք սոյն ցանկին վրայ գաղտնի քուէարկութիւն կատարուեցաւ 44 երեսօրիականաց մասնակցութեամբ և Կրօնական ժողովն կազմուեցաւ հետեւեալ կերպիւ.

1.	Գեր. Խորէն Արք - Եպիսկոպոս Նար - Պէյ	.	33
2.	» Սիմէօն Եպիսկ. Սէֆէրեան	.	30
3.	» Գարեգին Եպիսկ. Սրուանձտեանց	.	29
4.	Արժ. Յովսէփ վարդապետ Այվազեան	.	37
5.	» Յովհաննէս վարդապ. Արշարունի	.	30
6.	» Յակոբ վարդապ. Ա. Փափազեան	.	26
7.	» Վահան վարդապ. Յակոբեան	.	32
8.	» Տաճատ վարդապ. Ոսկանեան	.	27
9.	» Սահակ Ա. քահանայ Տ. Սարգսեան	.	31
10.	» Յովհաննէս Աւագ քահանայ Մկրեան.	.	30
11.	» Դրիգոր Ա. քահանայ Աճէմեան	.	28

*) Բայց մի տրամիր, չարն երթայ և գայ յէին միտս և մարդոյն Առանց նոցին հաճութեան, և չարկանէ բիծ կամ ըստգիւտ: